

Klasik Bir Kelâm Problemi Olarak Rızık Kavramının Tanımları ve Bu Tanımların İçerdiği Problemler

MUHİT MERT

Doç. Dr., GAZİ Ü. ÇORUM İLAHIYAT FAKÜLTESİ

e-mail: muhitmert@hotmail.com

abstract

The Definition of the Conception Rızık and Problems it Contains as a Classical Problem of Kalam. In this article, we aimed to deal with the definitions of conception rızık as a classical Muslim theologians problem of kalam and the problems the definitions contain. Muslim theologians defines rızık in different ways. The forms and the words they used in these definitions give clues of their main ideas on the issue. Moreover, different definitions which belong to the theologians who are related to the same school point, different viwes within those schools. For these reason, analysing definitions is important from the view of scientific approach. In this context, the extent of rızık, whether the things obtained by unjust ways and haram (unlawful) from a religious point of view can be considered as rızık or not will be discussed.

key words

Rızık, Definition, Profit, Possesion, Forbidden by religion, Unlawful.

Giriş

Rızık kavramı klasik kelâmında kader ve/veya insan fiilleri konuları çerçevesinde ele alınmış; kavrama dair bir tanımlamadan sonra kaderle/insan fiilleriyle ilişkisi kurularak incelenmiştir. Ancak biz burada rızık ile ilgili tartışmaların bütün yönleriyle değil, sadece rızık tanımıyla, bu tanımda kullanılan kavramların delaletleriyle ve tanımlama biçimlerinin içerdiği problemlerle ilgileneceğiz. Bunu yaparken de öncelikle rızık sözlük ve kelâm disiplini içindeki terim anlamlarını belirleyecek, sonra da tanımların içerdiği problemlere geçeceğiz.

Rızıkın Sözlük ve Terim Anlamları

Rızık (*er-Rızık*, çoğulu *el-Erzâk*) kelimesi, Arapça (Re-ze-ka) fiilinden türetilmiş bir isimdir. Rızık sözlükte, *kendisinden faydalanılan şey* olarak tarif edilir.¹ Arap dil bilimcileri rızık kelimesinin atâ (ihsan), pay, şükür, yağmur ve yiyecek manasında kullanıldığını da tespit etmektedirler.² Rızık kelimesinin buradaki her bir manada ayrı ayrı kullanıldığını göstermek için Kur'an'dan deliller gösterilir. Bunları şöyle sıralayabiliriz.

Rızık kelimesi Kur'an'da; *ister dünyevî olsun isterse uhrevî olsun maddî manevî ihсанlar* manasında kullanılmıştır. Meselâ; “Onlara rızık olarak verdiğimiz şeylerden infak ederler.”³ ayetinde rızık ile, Allah'ın insana dünyada bahsettiği mal, amel, güç ve ilim gibi *maddî-manevî şeyler* kastedilmekte; ⁴ “Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayın, bilâkis onlar Rab'leri katında diridirler. Allah'ın bol nimetinden onlara verdiği şeylerle sevinç içinde rızıklanırlar”⁵ ayetinde ise sadece *uhrevî ihسانlar* anlatılmaktadır.

Râğıp el-İsfahânî (ö:502/1106) ile Fahreddin er-Razî (ö:606/1210) Vâkıa (56) sûresinin 82. ayetindeki rızık kelimesini *pay/nasip* manasına tefsir ederek “Siz nasibinizi yalanlamak için mi kullanıyorsunuz?” şeklinde anlarlar.⁶ Arapların Ezd kabilesi ise bu ayetteki rızık kelimesini *şükür* manasına yorumşlardır.⁷ Buna göre ayetin anlamı “Siz şükürünüzü yalanlayarak mı yapıyorsunuz?” olmaktadır. Bu şekildeki anlamlandırma için kendilerinin kullandığı; “Faaltü zalike limâ razaktenî/Bana teşekküründen dolayı bunu yaptım” sözünü delil olarak ileri sürerler.⁸ İbn Manzûr (ö:711/1311) ise, ayetteki rızık kelimesinin *şükür* manasına mecaz olarak kullanıldığını söylemektedir.⁹ Buna göre ayetin manası “Rızıkınızın şükürünü yalanlayarak mı yapıyorsunuz?” olur.

Rızık yağmur anlamında da kullanılır. Rızıkın yağmur manasına kullanılması ikisi arasındaki sebep-sonuç alâkasından dolayıdır. Yağmur rızık konusunu nesnelere artışına sebep olduğu için ona mecaz olarak rızık da denir.

¹ Murtaza ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, Beyrut 1994, XIII, 162; Muhammed b. Yakub el-Fîruzâbâdî, *Kâmusu'l-muhit*, Beyrut 1987, s. 1144.

² Butrus el-Bustânî, *Muhtu'l-Muhit*, Beyrut 1979, s. 333; Hasan Sid el-Kermî, *el-Hâdî*, Beyrut 1991, II, 160.

³ el-Bakara 2/3.

⁴ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul ty., I, 192.

⁵ Âl-i İmran 3/169.

⁶ Fahreddin Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, Beyrut 1990, II, 30; Râğıp el-İsfahânî, *el-Müfredat*, Beyrut ty., s. 194.

⁷ Fîruzâbâdî, a.g.e., s. 1144.

⁸ İbn Zekeriyya, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, Kahire h.1366, II, 388.

⁹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-arab*, Beyrut ty., X, 115.

Meselâ, “Rızıkınız semadadır.”¹⁰ ayetindeki rızık ile yağmurun kastedildiği söylenmiştir.¹¹ Nitekim Câsiye sûresinin, “Allah’ın gökyüzünden rızık indirip ölmüş olan yeryüzünü onunla diriltmesinde akledenler için dersler vardır”¹² ayetinde de yağmur hakkında rızık tabiri kullanılmıştır.¹³ Bu kullanım, aralarındaki sebebiyet ilişkisi nedeniyle. Araplar; “*et-Temru fî ka’ri’l-bi’r/Hurma kuyunun dibindedir*” derler. Halbuki gerçekte böyle değildir. Ancak hurma kuyunun dibindeki su ile sulanarak elde edildiği için böyle söylenmiştir. Yağmur da rızık sebepli olduğu için ona rızık adı verilmiştir.¹⁴

Rızık kelimesi Kur’an’da sadece yenilen şeyler için de kullanılmaktadır. Meselâ, mağarada uzun süre uyumuş olan Ashâb-ı kehf uyandıktan sonra içlerinden birinin diğerlerine söylediği sözü nakleden “İçinizden birini şu gümüş paralarla şehre gönderin de baksın, yiyeceklerden en temizini hangisi ise size rızık (yiyecek) getirsin”¹⁵ ayeti ile “Biz o su ile kullara rızık olmak üzere bahçeler, biçilecek taneli ekinler, küme küme tomurcukları olan boylu hurma ağaçları yetiştirdik”¹⁶ ayetinde geçen rızık kelimeleri, sadece yenilen şeyler manasında kullanılmıştır.

Netice olarak, rızık kelimesinin kullanıldığı manaların tümünde kendisinden faydalanan şey anlamının hakim olduğu görülmektedir.

Dinî bir terim olarak rızık kavramının, lügat manasından alınarak kelâm disiplini içerisinde ifade ettiği anlamı tam olarak belirlemek için kelâmcıların bu terimden ne anladıklarını tespit etmek gerekmektedir. Biz burada önemli düşünce farklılıklarına delalet eden bazı tanımları zikredeceğiz. Rızık kavramı kelâmcılar tarafından dört şekilde tanımlanmıştır:

1-İster helâl olsun isterse haram, beslediğimiz gıdalar. Abdulkâhir el-Bağdâdî(ö.429/1038), Ebu Bekr Ahmed el-Beyhakî (ö.458/1066), Nuredin es-Sâbunî (ö.580/114), Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355), Sadeddin et-Taftazânî (ö.793/1390) ve Seyyid Şerif el-Cürçânî (ö. 816/1413) bu tanımları benimsemişlerdir.

2-Faydalandığımız şeyler. İmamü’l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), et-Taftazânî, İbn Haldun (ö.808/1405), Kemaleddin el-Beyâzî (ö.1097/1686), İbrahim el-Bâcûrî (ö.1277/1860), ve Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1942) rızık bu şekilde tanımlamışlardır.

¹⁰ ez-Zâriyât 51/22.

¹¹ Ebu’l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-azim*, Beyrut 1969, VI, 235.

¹² el-Câsiye 45/5.

¹³ Zebîdî, a.g.e., XIII, 162, el-Bustânî, a.g.e., s. 333; el-Kermî, a.g.e., II, 160.

¹⁴ İbn Manzûr, a.g.e., X, 115.

¹⁵ el-Kehf 18/19.

¹⁶ Kâf 50/9-11.

3-Faydalandığımız şeylerle birlikte sahip olduğumuz şeyler. Gazalî (ö.505/1111), Ebu'l-Muin en-Neseî (ö. 508/1115), Fahreddin er-Razi (ö. 606/1210), İbn Teymiye (ö.728/1327), Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî rızkın bu şekilde tanımlanması gerektiğini savunmuşlardır.

4-Meşrû (helâl) olarak faydalandığımız şeyler. Ebu'l-Hüzeyl el-Allaf (ö. 135-226), Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1025), Ebu Ali el-Fazl İbn el-Hasen et-Tabersî (ö.548/1153), rızkı bu şekilde tanımlamışlardır.¹⁷

Burada naklettiğimiz tanımlardan anlaşıldığı kadarıyla kelâmcılar rızık kavramının anlam alanını belirlerken onun hem sözlük anlamını göz önünde bulundurmular, hem de dildeki kullanım örfünü esas almışlardır.

Rızkın Tanımıyla ilgili Kelâmî Tartışmalar

Yukarıda zikrettiğimiz tanımlar üzerinde düşündüğümüzde temelde iki şeyin problem edinildiği gözlenmektedir. Bunlardan birincisi bir şeyin rızık olabilmesi için ondan yararlanma şartı ve yararlanmanın nasıl olacağı, ikincisi rızıkta meşruiyet problemi, yani haram bir şeyin rızık olup olmayacağı sorunudur.

a)Yararlanma Şartı ve Yararlanmanın Şekli

Rızık tanımlarına dikkat edildiğinde rızkın kök anlamı olan yararlanmanın esas alındığı görülür. Ancak hangi çeşit yararlanmayla rızıklanmanın gerçekleşeceği hususunda ihtilaf edilmiştir. Burada iki temel soru ortaya koya-biliriz:

1-Yeme-içmenin dışındaki faydalanmalar rızık kapsamına girer mi?

2-Faydalanılmayan fakat elimizde bulunan şeyler rızık olur mu?

Eş'arilerden Abdulkâhîr el-Bağdâdî, "Kim helâl veya haram bir şey yer içerse o, onun rızkıdır"¹⁸ demiştir. Beyhakî rızkı, "Haram olsun, helâl olsun canlıların gıdalandığı her şey onların rızkıdır"¹⁹ şeklinde tanımlamıştır. Mâtürîdî kelâm bilginlerinden Nureddin es-Sâbûnî rızkı; "İster helâl olsun isterse haram, insanın yediği şey onun rızkıdır"²⁰ diye tarif etmiştir. Eş'ari ekolü kelâmcılarından Adudüddin el-İcî, "İster helâl olsun isterse haram, Al-

¹⁷ Bu tanımların kaynaklarına çalışmanın ilerleyen kısımlarında yer verileceğinden, burada ayrıca atıfta bulunmaya gerek duymadık.

¹⁸ Abdulkâhîr el-Bağdâdî, *Usulüddin*, İstanbul 1928, s. 144. Nispeti belli olmamakla birlikte bazı kaynaklarda Bağdâdî'ninkine benzer bir tarif daha zikredilmektedir. Buna göre de rızık "Canlıların beslendiği gıdalar ve içecekler"dir. Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Kahire 1907, VIII, 172; Kemaleddin el-Beyâzî, *İşârâtü'l-merâm min İbârâti'l-İmam*, Kahire 1949, s. 235; M. Ali b. Ali Tehânevî, *Keşşafu ıstılâhâti'l-fünûn*, İstanbul 1984, I, 581.

¹⁹ Ebu Bekr Ahmed el-Beyhakî, *el-İtikad*, Beyrut 1985, s. 113.

²⁰ Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidaye fî usûli'd-din (Matürîdiyye Akaidi)*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara 1992, s. 75.

lah'ın kişiye yemesi için verdiği şeydir"²¹, Sa'deddin et-Taftazânî ile Seyyid Şerif el-Cürcânî de rızık, "Allah Teâlâ'nın canlıya, yemesi için verdiği şeydir ki, helâli de haramı da kapsar"²² diye tarif etmişlerdir.

Bu tanımlarda öne çıkan hususları şöyle sıralayabiliriz:

1-Bağdâdî'nin tanımında yeme ile birlikte içme de rızık kapsamına alınırken, diğerlerinde sadece yeme tabiri kullanılmıştır. Bu ya içmeyi yeme kapsamına aldıklarından, ya da onu tanımın dışında tutmak istediklerinden kaynaklanabilir. Bu ikincisi de muhtemel olmakla -ki Şerhu'l-Mevâkıf'a haşiye yazan Hasan Çelebi böyle düşünmektedir²³ - birlikte içmeyi yeme kapsamında düşündükleri daha muhtemeldir. Örneğin küçük çocuklar da sütle beslenmekte ve bu da rızıklaşma anlamına gelir. Bu yüzden biz de yeme-içmeyi birlikte düşünüyoruz.

2-Bu tanımlarda rızık sadece yenilen-içilen şeylerden ibaret sayılmakta, bu suretle yiyecekler ve kendisinden değişik yollarla yararlanan diğer şeyler tanımın dışında bırakılmaktadır. Bu, dilde rızık ağırıklı olarak yenilen-içilen şeyler için kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

3-es-Sâbûnî ile el-İcî'nin tanımlarında sadece insan, rızıklandırma kapsamı içine alınırken, el-Beyhakî, et-Taftazânî ve el-Cürcânî'ninkinde diğer canlılar da bu kapsama dahil edilmiştir. Bu, onların diğer canlıların rızıklandırılmadığı düşüncesinde olduklarından değil, Mu'tezile tarafından insanın rızık tartışma konusu yapıldığından ve rızık kelâm ilminin temel konularından insan fiilleri konusu içinde ele alındığından kaynaklanmaktadır. Ancak doğru bir tanımlama yapılacaksa umumiyet ifade eden bir kelimenin kullanılması daha uygundur. Zira diğer canlılar da rızıklandırılmaktadırlar.

4-Bu tanımlarda helâl ve haram kavramlarıyla meşruiyet konusuna da atıf yapılmıştır. Bu atıf şüphesiz ki haramı rızık saymayan Mu'tezili düşüncüyü reddetmek için konulmaktadır. Mu'tezile tarafından rızık tanımlarına haram kaydının konulması, rızık diğer canlıları kapsayacak şekildeki tanımıyla çelişmektedir. Zira helâllik-haramlık mükellef insanla ilgili hükümlerdir. Eğer rızık bütün canlılar içinse bu kaydın konulmaması gerekir. Dolayısıyla Ehl-i sünnetin haram-helâl kaydını koyması umumiyet ifade etmesi içindir. Ancak bu ifadeler tanımda yine de fazlalık kavramlar olarak durmaktadır.

²¹ Adudüddin el-İcî, *el-Mevâkıf*, Beyrut ty., s. 320.

²² Sa'deddin Taftazânî, *Şerhu'l- Akâid*, İstanbul 1976, s. 127; Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Beyrut 1996, s. 147.

²³ Hasan Çelebi b. Muhammed Şah el-Fenârî, *Haşiyetü Şerhi'l-Mevâkıf (Şerhu'l-Mevâkıf'la birlikte)*, VIII, 172.

5-el-İcî, et-Taftazânî ve el-Cürcânî'nin tanımlarında dikkat çeken bir husus da rızkın Allah'a nispet edilmesidir. Taftazânî, diğer tariflerin Allah'a nispet edilmekten yoksun olduğunu belirterek rızkın Allah'a izâfe edilmesini tanımın önemli bir unsuru saymıştır.²⁴ Bu da yegâne rızıklandırıcının (Rezzak) Allah olmasından ve Kur'an'ın rızık kelimesini daima Allah'a nispet etmesinden kaynaklanmaktadır.

Rızkın sadece gıdalanılacak şeyler olarak tanımlanması, bazı kelâmcılar tarafından dar kapsamlı bulunmuştur. Bu yüzden tanıma, *gıdalanma/yeme-içme* kelimelerinin yerine daha genel bir anlamı ifade eden *faydalanma* kelimesini koyarak tanımlamanın daha uygun olacağı kanaatine varmışlardır. İşte bunlardan birisi olan Kâdî Abdülcebâr, rızkın yenilen-içilen şeyler olarak tarif edilmesini tenkit ederek; evlatların ve malların da Allah tarafından verilmiş rızıklar olduğunu, ancak onların yenilip içilmediğini söylemiştir.²⁵ Kâdî Abdülcebâr'ın bu eleştiriden amacı, rızkın tanımının bu kadar dar tutulmaması gerektiğini vurgulamaktır.

Bu bağlamda Kâdî Abdülcebâr rızkı, mutlak ve muayyen olmak üzere ikiye ayırmış, bir şeyin rızık olabilmesi için ondan faydalanmak gerektiğini söylemiştir.

1-Mutlak rızık: Su, ot, av ve denizden yakalanan mübah gıda maddeleri olup, bunlardan yararlanabilmek için her hangi bir engel yoktur. Kimse onlara sahiplenemez, kim önce davranırsa o istifade eder ve onun rızkı olur. Bunlar hayvanlar için de rızıktır. Faydalanma uygunsa ve faydalanmaya engel bir şey de yoksa, o şeyin insanlar veya diğer varlıklar için rızık olması arasında herhangi bir fark yoktur.

2-Muayyen rızık: Şahip olduğumuz şeylerdir. Ancak onlar sırf elde buldurmak ve sahip olmakla değil, bizzat, tasarruf ve istifade etmekle rızık niteliğine kavuşurlar.²⁶

Kâdî Abdülcebâr'ın rızık tanımında rızkın lügat manasını, yani onun *faydalanılan şey* anlamını temel unsur olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Böyle bir yaklaşımla o, rızka geniş bir çerçeve çizerek; herhangi bir engel bulunmaksızın yeme, içme, giyme vs. gibi her türlü yararlanma şeklini rızıklandırma olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, haram rızık değildir demekle rızık olgusuna ahlâki açıdan yaklaşmıştır.

İmam'ül-Harameyn el-Cüveynî, Ehl-i sünnet bilginlerinin tanımlarının sınırını genişletmek amacıyla rızkı, sözlük anlamından hareketle *faydalani-*

* Taftazânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 127.

25 Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu' usuli'l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman, Kahire 1988, s. 787.

26 Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğni*, Kahire 1965, XI, 27.

lan şeyler olarak tarif etmiştir.²⁷ Buna göre faydalanılan şeyler rızık kapsamına girer, ama kişinin sahip olup da faydalanmadığı şeyler rızık sayılmazlar.

Taftazânî *Şerhu'l-Makâsîd* adlı eserinde ise yukarıda ondan naklettiğimiz tanımdan farklı olarak *yeme* tabiri yerine *faydalanma* ifadesini kullanmış ve rızıkı “Allah Teâlâ’nın, faydalanması için canlıya verdiği şeydir”²⁸ diye tanımlamıştır. Bu ifadeyle tanımın kapsamını genişletmiş ve böylece yenilen şeylerin dışında faydalandığımız diğer şeyleri de tarifin içine sokmuştur.

İbn Haldun da aynı fikre katılarak kişinin sahip olup faydalanamadığı şeyleri rızık değil, kesb (kazanç) olarak isimlendirmektedir. Bunu, “Ölen kimsenin miras olarak bıraktığı şeyler, kendisi faydalanamadığı için, kesbidir. Varisleri faydalandıkları zaman, onlar için rızık olur” cümlesiyle açıklar.²⁹

Kemaleddin el-Beyâzî rızıkı, “Gıdalanması, ya da başka bir yolla faydalanması için Allah’ın canlıya verdiği şey” olarak tarif etmiştir.³⁰ Bu tanım yeme-içme ile beraber giyme, kullanma gibi başka türlü faydalanma biçimlerini de içine alır. Ayrıca Taftazânî’nin hassasiyet gösterdiği rızıkın Allah’a izafe edilmesini de içerir.

İbrahim el-Bâcûrî bu tanımdaki *faydalanmayı bilfiil* ifadesiyle kayıtlamıştır.³¹ Ona göre her hangi bir kimsenin, sahip olduğu fakat bilfiil faydalanmadığı şey onun rızıkı olmaz. O şey, kendisinden faydalanan kimse için rızıktır. Zenginin verdiği bir sadaka, kendi rızıkı olmayıp, eğer faydalanırsa fakirin rızık olur.

Elmalılı Hamdi Yazır da Bakara sûresi 3. ayetindeki rızık kelimesinin maddî şeylerle beraber manevî şeyleri de içine aldığını, rızık tanımındaki *yeme* ifadesinin *faydalanma* ile açıklanarak içecek, giyecek, ilim, marifet, kudret, amel, evlat ve zevceye de şamil olduğunu, yani mutlak bir faydalanma ifade ettiğini söylemektedir. Fakat o da bütün bunlar için bilfiil faydalanmayı şart koşar ve bilfiil faydalanılmayan şeylerin rızık olmayacağını ifade eder.³²

Bazı kelâmcılar ise faydalanma şartı olmaksızın elde bulundurulanan maddelerin de rızık kavramının kapsamına girmesi gerektiği düşüncesindedirler. Bu husustaki ilk tanımlama Mu’tezile bilginlerinden Ebu’l-Hüzeyl el

²⁷ İmamü'l-Harameyn Abdümelik Cüveynî, *el-İrşâd*, Beyrut 1985, s. 307.

²⁸ Sadeddin Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, Beyrut 1988, IV, 318.

²⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1983, s.343.

³⁰ Beyâzî, *a.g.e.*, s.235.

³¹ İbrahim Bâcûrî, *Şerhu Cevhereti't-tevhid*, Dımaşk 1972, s.441.

³² Yazır, *Hak Dini*, I, 192, VII, 5230.

Alla'fa nispet edilmekte ve onun rızıkı ikiye ayırdığı söylenmektedir. Bunlardan birisi, Allah'ın kullara rızık olmak üzere yarattığı faydalanılacak şeyler, diğeri ise kullarına verdiği bu rızıktan helâl ve haram diye belirledikleridir. Helâl kıldığı onun rızıkıdır, haram kıldığı ise rızıkı değildir.³³ Ebu'l-Hüzeyl'in sözlerinden anlaşılmaktadır ki o, faydalanma olmasa da elde bulunan şeylere rızık adını vermektedir. Ayrıca rızık sadece insanla ilişkilendirilerek ahlâkî alana çekmekte ve haram olan bir nesneyi rızık olarak kabul etmemektedir. Bu onun diğer canlıların rızıklanmadığına dair bir görüş taşıdığından değil, yalnızca insan rızıkını tartışma konusu yaptığından kaynaklanmaktadır.

Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin (ö. 324/936) *Makâlat*'ında genel bir nispetle Ehl-i Sünnet'in rızıkı, Allah'ın insana mülk olarak verdiği şeyler ve haram dahi olsa insana gıda olarak verdiği şeyler şeklinde ikiye ayırdıklarını söylemektedir.³⁴ Bu tanımlama Ebu'l-Hüzeyl'in tanımıyla kalıp olarak benzerlik arzietmekte ancak, haramın rızık sayılıp sayılmaması noktasında ondan ayrılmaktadır.

Ebu'l-Hüzeyl'in veya Eş'arî'nin kendilerine görüş nispet ettiği Ehl-i sünnetin, faydalanma olmasa da elde bulunan şeyleri neden tanımın kapsamına aldıklarına dair her hangi bir açıklama yapılmamakla birlikte bu şekildeki anlamlandırma, daha sonra temas edeceğimiz üzere muhtemelen rızık kelimesinin Kur'anda geniş kapsamlı olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Ebu'l-Muin en-Neseî de rızık kelimesinin bazen gıdalandığımız şeyler için, bazen de sahip olduğumuz şeyler için kullanıldığını söylemektedir.³⁵ Bu tarif, Eş'arî'nin Ehl-i sünnete atfettiği tanımlamaya uymaktadır.

Rızık kavramının daha geniş bir anlam alanına sahip olması gerektiğini düşünen Gazâlî de rızıkı dört gruba ayırarak tanımlamaya çalışmıştır.

1-Mazmun (garanti altına alınan) rızık: Diğer sebepler olmaksızın bünyenin hayatiyetini sağlayan gıda gibi şeylerdir. Cenab-ı Hak bu nevi rızıkı garanti etmiştir.

2-Maksum (taksim edilmiş) rızık: Yiyecek, içecek ve giyeceklerden Allah'ın insanlara taksim edip Levh-i Mahfuz'da yazdığı şeylerdir. Bunların her biri yazıldığı şekilde, muayyen zamanlarda ve belirlenmiş miktarlarda verilir, artmaz, eksilmez, erken gelmez ve gecikmez.

³³ Ebu'l-Feth Muhammed eş-Şehristânî, *el-Milel ven-nihal*, thk. Muhammed Seyyid el-Kilânî, Beyrut 1986, II, 53.

³⁴ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyîn*, nşr. Hellmut Ritter, Almanya 1980, s. 257.

³⁵ Ebu'l-Muin en-Neseî, *Tabsiratü'l-edille*, thk. Hüseyin Atay, Ş. Ali Düzgün, Ankara 2003, II, 279.

3-Memluk (sahip olduğumuz) rızık: Dünya mallarından Allah'ın takdir ederek insanların mülkiyetine verdiği şeylerdir. Zira Allah'ın; “*Sizi rızıklandırdığımız şeylerden infak edin*”³⁶ emri, *malik olduklarınızdan infak edin* demektir.

4-Mev'ud (va'd edilen) rızık: Allah'ın müttakî kullarına takva şartıyla, helâl yoldan ve meşakkatsiz olarak vermeyi vad ettiği rızıklardır. Nitekim; “*Kim Allah'tan sakınırsa Allah ona bir kurtuluş yolu hazırlar ve ummadığı yerden rızıklandırır*”³⁷ ayetinde bahsedilen rızık bu tür içerisinde değerlendirilir.³⁸

Görüldüğü gibi İmam Gazâlî, bedende kullanılarak veya depo edilerek vücudun kıvamını sağlayan şeyleri, sahip olduğumuz malları, yediğimiz, içtiğimiz ve giydiğimiz şeyleri ve bize va'd olunanları rızık kapsamı içine dâhil etmiştir. Bu verdiğimiz bilgilerden anlaşılıyor ki tanımda taksimi tercih eden kelâmcılar, sahip olduğumuz fakat istifade etmediğimiz, başkalarının da istifade ettirmediğimiz şeyleri de göz önünde bulundurarak bu tarifin kapsamını biraz daha geniş tutmak amacıyla bunu yapmışlardır.

Rızık sadece *yenilen-içilen/faydalanılan şeyler* olarak tanımlanmasına karşı çıkan kelâmcılardan biri de Fahreddin er-Râzî'dir. Râzî, Allah'ın “*Sizi rızıklandırdığımız şeylerden infak edin*”³⁹ ayetiyle, rızıklandırdığı şeylerden infak etmemizi emrettiğini, rızık yenilen şeyler olarak tarif edildiği takdirde yediğimiz şeylerin infakinin bizden istenmiş olacağını, böyle bir infakin ise mümkün olmadığını ileri sürerek bu tanımın yanlış olduğunu söyler.⁴⁰ Ona göre elde bulundurulmuş şeyler de rızık kapsamına alınmalıdır.

İbn Teymiye de rızık, *sahip olduğumuz şeyler* ve *faydalandığımız şeyler* olarak ikiye ayırır, ancak o, *faydalanmayı* yiyerek faydalanma şeklinde açıklığa kavuşturur.⁴¹

Bu tanımlama biçimi Şîî müfessirlerden Tabatabâî tarafından da kabul görmüştür. Tabatabâî rızık, *gıdalanılan şeyler* veya insana verilen *maddî-manevî şeyler* ya da *faydalanılan şeyler* gibi muhtelif kapsamlı olarak kullanıldığı ve bu kullanımların hepsinin de doğru olduğu kanaatindedir.⁴²

³⁶ el-Münafikûn 63/7.

³⁷ et-Talâk 65/7.

³⁸ Muhammed b. Mahmud el-Gazâlî, *Minhâcü'l-âbidin* (*Sirâcu't-talibin* ile birlikte), Kahire 1953, s. 88-97.

³⁹ el-Münafikûn 63/10.

⁴⁰ Râzî, *Tefsir*, 2/30.

⁴¹ Takiyüddin b. Ahmed İbn Teymiye, *Mecmuu'l-fetava*, Beyrut h.1398, VIII, 581.

⁴² Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî, *el-Mizan fî tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut 1972, III, 137.

Demek ki rızıkın faydalanılan şeyler olarak tanımı esas alınabilir ve yeme-içme daha genel bir ifade olan faydalanma kelimesiyle açıklanabilir. Faydalanılmasa bile faydalanmak üzere elde bulundurulmuş şeyler de rızık kapsamına sokulabilir. Daha sonra bahsedeceğimiz üzere bu tür bir yaklaşım, rızık hem dildeki yaygın kullanımına, hem de dinî metinlerde kullanımına uygun düşmektedir.

b) Meşruiyet Sorunu

Rızık yukarıda zikredilen tanımlarında dikkatimizi çeken diğer bir problem de haram bir şeyin rızık olup olmayacağı tartışmasıdır. Bizzat haram olan (haram li'aynihi), yani Şari' tarafından haram olduğu bildirilen veya bizzat helâl olduğu halde haram bir yolla elde edilmiş olan (haram li gayrihi) bir şeyin insana rızık olup olmayacağı konusu da kelâmcılar tarafından geniş bir şekilde tartışılmıştır.

Ehl-i Sünnet bilginleri helâl olan bir şeyi rızık olarak kabul ettikleri gibi, haram olan bir şeyi de rızık olarak kabul ederler. Çünkü insan/canlılar, helâl olan bir şeyle beslendiği gibi, haram olan bir şeyle de beslenebilir. Rızık helâl (meşrû) veya haram (gayr-ı meşrû) olması ahlâkî-hukukî bir sorundur. Halbuki bir şeyin rızık olup olmaması, canlının ondan yararlanması ya da dar anlamda onunla beslenmesiyle ilgilidir. İlk dönemlerden itibaren yapılan bu tanımlama daha sonraki Ehl-i sünnet kelâmcıları tarafından da benimsenmiştir.⁴³

Ehl-i Sünnet kelâmcıları Mu'tezile bilginlerinin, rızık *malikin mülkünden faydalandığı ya da kendisinden faydalanmaya herhangi bir mani bulunmayan şey* olarak tarif ettiklerini söylemektedir.⁴⁴ Bu tanımlardan birincisinde *mülkiyet şartı* konulması haram li'ayrihiyi rızık kapsamı dışında tutmak içindir. İkincisi ise daha geniş kapsamlı olup haram li'aynihiyi de tanımın içine almaktadır.

Mu'tezile haramı kötü saydığı için, "Allah haramla kullarını rızıklandırdı" demeyi uygun görmemektedir, ancak bu durumda haram bir şeyle rızıklananların rızık kime nispet edilecektir? İşte Ehl-i Sünnet bu konuda Mu'tezile'yi tenkit ederek; "Eğer haram rızık değilse, haram yiyenler rızıklanmıyor mu? Şayet rızıklanıyorsa onları Allah'tan başka biri mi rızıklandırıyor?" gibi sorular yöneltilmişlerdir.⁴⁵ Ayrıca Ehl-i sünnet kaynaklarında Mu'te-

⁴³ Ebul-Feth Muhammed eş-Şehrîstânî, *Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-keîâm*, nşr. Alfred Guillaum, Kahire ty., s. 415.

⁴⁴ Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, s.128; a.mlf., *Ta'rifât*, s. 147; Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Fıkhî'l-ekber*, Beyrut 1987, s.191.

⁴⁵ Eş'arî, *Makâlât*, s. 247; Ebu Bekir el-Bâkullâni, *Temhidü'l-evâil ve Telhisü'd-delâil*, Beyrut 1987, s. 328-329; Sâbûnî, a.g.e., s. 75; er-Râzî, a.g.e., II, 30-31; Bâcûrî, a.g.e., s. 442-443.

zilîlerin, “*Kul fiilini kendi yapar*” yaklaşımlarından hareketle haram yiyenin de kendi kendini rızıklandıracağı görüşünde oldukları ileri sürülür.⁴⁶

Ehl-i Sünnet kelâmcıları, bir şeyin canlıya rızık olabilmesi için onun, kişinin mülkü olması gerekmediği görüşünü savunmuş ve Mu'tezile'nin, rızık *mülk* olarak tarif etmelerini tenkit etmişlerdir. Mu'tezilenin bu görüşünün yanlışlığını ispat etmek için, “Şayet rızıkta mülkiyet şart ise, her şey Allah'ın mülküdür; o halde her şey Allah'ın rızıkıdır” demek mümkün müdür? Yine, çocukların emdiği sütlerle, hayvanların yediği otlar mülkleri olmadığına göre onların rızıkları değil midir?” gibi sorular yöneltmişlerdir.⁴⁷

Ancak Mu'tezileye nispet edilen bu rızık tanımlaması bütün Mu'tezilîlerin ortak görüşünü yansıtmamaktadır. Çünkü Mu'tezilîler bu konuda ittifak içerisinde değildirler. Meselâ Ebu Hâşim el-Cübbâî'nin (ö.321/933) görüşlerini tercih ederek izahlarını o doğrultuda yapan Kâdî Abdülcebbar ve bağlı bulunduğu ekol, Mu'tezileye nispet edilen bu rızık anlayışına muhalefet ederek rızıkta mülkiyet şartını koymamıştır. Kâdî Abdülcebbar rızık, *faydalanılan şeyler* olarak tarif etmiş ve rızığın gerçekleşebilmesi için faydalanmayı engelleyecek bir şeyin olmamasını şart koşmuştur. O, faydalanma olmadığı takdirde bir şeyin insanın mülkü olsa da rızık olmayacağını ileri sürmüştür.⁴⁸ Aynı zamanda o, üstadı Ebû Ali el-Hallad'ın *el-Usûl* isimli kitabında rızık böyle tarif ettiğini ve ekolün üstadlarından Ebu Haşim el-Cübbâî'nin (ö. 321/933) de aynı görüşte olduğunu söyler.⁴⁹

Rızığın mülk olarak tanımlanmasını kabul etmeyen ve hatta böyle bir tarifin olur yönü bulunmadığını söyleyen⁵⁰ Kâdî, bu hususu şöyle izah etmektedir:

“Mülkiyet rızık olmayı gerektirmez. Bir şeyin birisine rızık olması için onun sahibi olması ve malikin mülkünü kendine tahsis ettiği gibi tahsis etmesi şart değildir. Çünkü rızık olarak tahsis etmek, tasarruf etme veya tasarrufun faydasını elde etmek üzere sahip olmayı gerektirir. Bu sebeple insanın sahip olmadığı, meselâ başkasının verdiği yiyecek gibi bir şey de olsa, kullanması ve faydalanması mubah olduğunda onun için rızık olur. Yine hayvanların istifade ettiği şeyler onların rızıkı olsa bile mülkü değildir. Çocuklar ise her ne kadar mükellefiyeti gerektirecek seviyede akıllı olmasalar da durumları hayvanlardan farklıdır. Çünkü çocuklar mülklerinin sahipleridir ve tasarrufları-

⁴⁶ Nâsiruddin el-İskenderî, *el-İnsaf* (Zemahşeri'nin Keşşafıyla birlikte), Beyrut ty., I, 32.

⁴⁷ Ebu'l Hasen el-Eş'arî, *el-İbâne an usûli'd-diyane*, Beyrut 1993, s. 59-60; a. mlf., *Makâlât*, s.247; Bâkullânî, *Temhid*, s. 328-329; es-Sâbüni, a.g.e., s. 75; Bâcûrî, a.g.e., s.442-443.

⁴⁸ Kâdî, a.g.e., XI, 30.

⁴⁹ Kâdî, a.g.e., XI, 29-30.

⁵⁰ Kâdî, a.g.e., XI/30.

nın faydası mümkündür. Dolayısıyla sahip oldukları şeylerde akıllı/mükellef konumundadırlar.”⁵¹

Kâdî Abdülcebbâr meseleyi sadece mülkiyet açısından düşünüyor, oysa diğer Mu'tezililer hırsızlık, gasp gibi haksız yollarla elde edilmiş haram li gayrihi olan şeyleri tanımın dışında tutmak için mülkiyet şartını koymuşlardır. Mezhebin sistematığı açısından diğerlerinin yaklaşımı daha tutarlı gözükmektedir.

Şîî müfessir Tabersî, itikadi konularda genellikle Mu'tezile ile aynı düşündüğünden rızık, Kâdî Abdülcebbâr gibi tanımlamıştır. Ona göre de rızık, “Kendisinden faydalanılması uygun olan ve istifadeye bir engel bulunmayan şeydir.”⁵²

Daha önce belirtildiği gibi Mu'tezililer rızık tarifine yararlanmaya bir engel bulunmaması şartını koymuşlardır.⁵³ Onların bu şartı, ister liaynihi olsun isterse ligayrihi olsun, haramı rızık kapsamı dışında tutmak için ileri sürdükleri görülmektedir. Bunu ise üç temel esasa dayandırır: 1- Haramla rızıklandırma onların salâh-aslâh anlayışlarına ters düşmektedir. Çünkü onlar, Allah'ın kulları için aslâh/en iyi olanı yapmasının vacip olduğu inancını taşırlar. Buna göre Allah kullarını helâl olan şeylerle rızıklandırmalıdır.⁵⁴ 2-Onlar Allah'ı tenzih maksadıyla kabih (kötü) olanı Allah'a isnat etmeyi uygun görmezler. Haram da kabih olduğundan onu Allah'a nispet ederek kullarını haramla rızıklandırdı demeyi inanç bakımından doğru bulmazlar.⁵⁵ 3-Mu'tezile'ye göre, hüsün ve kubuh aklî olup, teklif de aklî olan hüsün ve kubha göre yapıldığından onlar haramı rızık saymamaktadırlar. Çünkü onlara göre haram olan şey bizzat kötüdür. Allah da o sebeple onu yasaklamıştır. O, yasakladığı bir şeyi kullarına rızık yapmaz.⁵⁶

Ne var ki Mu'tezilenin bu üç temel anlayışı da Ehl-i sünnet tarafından tenkit edilmiştir. Buna göre Mu'tezile Allah'ı herhangi bir fiille zorunlu tutmuş olmaktadır ki, Ehl-i sünnet kelâmcıları Allah'ın mutlak iradesine zorunluluk nispet edilemeyeceğini savunurlar. Ayrıca kabihliğin, rızık yaratılıp kullara ulaştırılmasında mı yoksa insan iradesinin kötüye kullanılmasında mı olduğunun ayırt edilememesini de bir başka eksiklik olarak görürler. Allah'ın rızık yaratması ve kullarına ulaştırmasında kabihlik yoktur. Allah, haramı rızık olarak tercih etmeleri konusunda kullarını zorlamaz. Hat-

⁵¹ Kâdî, a.g.e., XI, 27-28.

⁵² Ebu Ali el-Fazl b. El-Hasen et-Tabersî, *Mecmau'l-beyan*, Beyrut ty., I, 83.

⁵³ Kâdî, a.g.e., XI, 30.

⁵⁴ Kâdî, a.g.e., XI, 47.

⁵⁵ Kâdî, a.g.e., XI, 40.

⁵⁶ Kâdî, a.g.e., XI, 40.

ta onların rızıklarını helâl olan şeyden ve helâl yoldan talep etmelerini ister. Fakat kul haramı tercih ediyorsa Allah da ona istediğini verir. Eğer kulun istediğini Allah vermezse o zaman insanın dünyada imtihan için bulunmasının manası kalmaz. Çünkü bu durumda, kul için zorunluluk söz konusu olur ve dolayısıyla onun sorumluluğu üzerinden kalkmış olur. Halbuki Allah insanı, yarattığı şeylerle değil, teklifleriyle, yani emir ve yasaklarıyla imtihan etmektedir. Meselâ, Allah sarhoşluk veren bir içeceği yaratmakla değil, onu içmeyi yasaklamakla insanı imtihan eder. Tercih eden insan olduğu için hüsün ve kubuhla, yani iyilik ve kötülükle onun fiilleri sıfatlanır. İnsanın itab ve ceza görmesi de fiilin kabih olmasındandır. Yoksa Allah'ın yaratması daima iyidir. Bazı şeylerde zararın ve dolayısıyla kötülüğün olması da bazı hikmetlere binaendir.

Ehl-i sünnetin bu eleştirilerini Kâdî Abdülcebâr'ın göz ardı ettiği görülmektedir. Hatta o, konuyu takdir noktasından ele almakta ve rızıkın takdir edilmesiyle haramın rızık olmasını birbiriyle bağdaştıramamaktadır. Bunun için Kâdî Abdülcebâr, hırsızın çaldığı şeyi Allah'ın hırsıza rızık yapmasının, sonra da eşyası çalınan kimseye eşyasını geri almasını, idarecilere hırsız cezalandırmalarını ve diğer insanlara da hırsız kötülemelerini, ondan uzak durmalarını emretmesinin nasıl mümkün olduğunu sorar. Ona göre bu mümkün değildir.⁵⁷ Hatta bunun da ötesinde o, "Allah birini haramla rızıklandırıyor bu, onu Allah'ın ezelde takdir ve taksim ettiği ve dolayısıyla kulun da bu takdire rıza göstererek yemesi gerektiği neticesine götürür ki böyle bir neticeye varmak insanı dinden çıkarır"⁵⁸ diyerek kendisini haklı çıkarmaya çalışmaktadır. Bu sözlerden anlaşılmaktadır ki, kader veya takdir denilince Mu'tezile'nin aklına cebir anlayışı gelmektedir. Bu yüzden de onlar, kulların iradî fiillerinin Allah tarafından takdir edilmediği inancını taşımaktadırlar. Allah'ın takdirini bu şekilde anlamaları onları isabetli olmayan bir sonuca götürmektedir.

Kâdî Abdülcebâr, haramın rızık olmadığına dair görüşlerini desteklemek için bir takım naklî deliller de ileri sürmektedir. Bu delillerden birincisi, "Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden infak ederler"⁵⁹, ikincisi ise; "Sizi rızıklandırdığımız şeylerden infak edin"⁶⁰ ayetleridir. Bu ayetlerin birincisinde Allah, infak edenleri övmekte, ikincisinde ise infaku emretmektedir. Kâdî Abdülcebâr, "Eğer haram rızık olsaydı onu infak eden de övgüye hak kaza-

⁵⁷ Kâdî, a.g.e., XI, 36.

⁵⁸ Kâdî, a.g.e., XI, 39.

⁵⁹ el-Bakara 2/3.

⁶⁰ el-Münafikûn 63/0.

nırdı ve Allah onun infakını da emretmiş olurdu ki bunlar mümkün değildir. Meselâ, gasbedilmiş bir şeyin infakı caiz değil, bilakis onu sahibine geri vermek vaciptir” der.⁶¹

Bize göre bu iki ayetteki rızıkdan, rızık olmak üzere verilen şeyler kastedilmektedir. Yani henüz faydalanılmamış, ama insanın elinde bulunan şeydir. İnfak bu mülkten istenmekte ve övülmektedir. Yoksa insanın yiyip tükettiği şeyi infak etmesi zaten mümkün değildir. Diğer yandan Kâdî Abdülcebbâr’ın dediğine göre elde bulunan bir şey henüz kullanılmamışsa o, rızık değildir. Dolayısıyla bu iki ayetin Mu'tezilenin iddiaları için tutarlı birer delil olmadıkları söylenebilir.

Mu'tezile'nin nakli delillerinin üçüncüsü, “Allah’ın lütfundan rızık ararlar”⁶² ; dördüncüsü ise, “Diğerleri de yeryüzünde gezer ve Allah’ın lütfundan rızık ararlar”⁶³ ayetleridir. Mu'tezileye göre bu iki ayette Allah, lütfunun kullar tarafından talep edilmesini istemektedir. Şâyet haram rızık olsaydı, Allah onun da talebini istemiş olurdu. Böyle bir şey ise mümkün değildir.⁶⁴

Halbuki Allah bu ayetlerde helâlin talebini istemektedir. Zaten helâli fazl (lütf) olarak nitelendirmiştir. Ama kullar Allah’ın bu isteğinin dışına çıkıp rızıkı haram yoldan talep ediyorlarsa bunun sorumluluğu kula aittir. Çünkü rızıkı haram olarak talep eden insandır. Netice olarak bu iki ayetin de onlara delil olmaktan uzak olduklarını söyleyebiliriz.

Öte yandan Mu'tezile'nin kendilerine delil olarak kullandıkları Safvan b. Ümeyye hadisi de bilakis onların aleyhine delildir. Bu hadiste anlatıldığına göre Amr b. Kurré Hz. Peygamber’in yanına gelerek “Ey Allah’ın Resûlü! Allah bana şekaveti takdir etti. Bu sebeple rızıkımı elimle çaldığım defimde görüyorum. Ahlâksızlık telkin etmediği sürece şarkı söylemem için bana izin ver” demiş, Hz. Peygamber de ona cevaben, “Sana ne izin, ne ikram, ne de nimet vardır. Ey Allah’ın düşmanı! Yalan söyledin. Allah seni güzel rızıklarla rızıklandırdı ama sen, Allah’ın sana helâl olarak verdiği rızık yerine haram kıldığı rızıkını tercih ettin” buyurmuştur.⁶⁵ Bu hadisteki “Sen Allah’ın sana haram kıldığı rızıkını tercih ettin” sözü haramın rızık olduğunu açıkca ifade etmektedir ki, böyle bir delil onların lehine olarak algılanamaz.

Mu'tezilenin delillerinin beşincisi, “Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler karınlarına ateş doldurmuş olurlar”⁶⁶ ayetidir. Bu ayette haksız yere

⁶¹ Kâdî, a.g.e., XI, 35.

⁶² el-Cuma 62/10.

⁶³ el-Müzemmil 74/20.

⁶⁴ Kâdî, a.g.e., XI, 36.

⁶⁵ İbn Mace, Hudud, 38.

⁶⁶ en-Nisa 4/10.

yetim malı yemenin karna ateş doldurmak olduğu bildirilmektedir. Mu'tezilîler, haram rızık olsaydı Allah onu, *karna ateş doldurmak* olarak nitelemezdi demektedirler.⁶⁷ Halbuki ayetin onlara delil olamayacağı hususu çok açıktır. Çünkü ayet haksız yere yetim malı yemenin kötülüğünü anlatmaktadır.

Onların delillerinden altıncısı, "*De ki: Allah'ın size verdiği rızıkın bir kısmını haram, bir kısmını helâl kıldığınızı görmüyor musunuz? De ki: size Allah mı izin verdi yoksa Allah'a karşı yalan mı uyduruyorsunuz?*"⁶⁸ ; yedincisi ise; "*Beyinsizlikleri yüzünden körü körüne çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri Allah'a iftira ederek haram sayanlar mahvolmuşlardır*"⁶⁹ ayetleridir. Mu'tezilîler bu iki ayetin de kendileri için delil olduğunu iddia ederek, haram rızık olsaydı insanların bazı şeyleri helâl, bazı şeyleri de haram saymalarını Allah zemmetmezdi demektedirler.⁷⁰

Ancak bu iki ayetin de konuyla ilgisi bulunmamaktadır. Bu ayetler hükümün Allah'a ait olduğunu, insanın kendi kafasından hükümler koymasının, haddi aşmak olduğunu ifade etmektedir.

Bütün bu delillerin incelenmesinden Mu'tezile'nin kendi iddialarını desteklemek için ileri sürdükleri delillerin hiç birisinin onlar için geçerli birer delil olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda onların haramı rızık saymama yaklaşımları, hem Kur'an'a, hem hadise hem de kendi temel kurallarına aykırı gözükmektedir.

Şiîler de Mu'tezile gibi haramı rızık olarak kabul etmemişlerdir. Onlar da bu konuda Bakara sûresinin 3. ayetini delil gösterirler. Ancak Şiî bilgilerden Tabatabâi Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile arasında orta bir yol ile problemi halletmeye çalışmaktadır. O, yaratma cihetiyle haramı rızık saymakta ise de teşri cihetiyle rızık saymamakta, dahası bu ikisi arasında her hangi bir zıtlık da görmemektedir.⁷¹ Muhammed Bâkır el-Mecâlisî de konuyu aynı şekilde izah eder:

"*Hayatın devamı rızıkla bağlıdır. Allah rızık bu sebeple yaratmıştır. Bu yönüyle rızık tekvîni bir emirdir. Yaratma cihetiyle rızık zorunludur ve bu cihetten ona haramlık taalluk etmez. Ama insanın fiili olarak onu elde etmesine teklif taalluk eder. Bunda da haramlık helâllik söz konusudur. Teşriî rızık, insanın hayatında kullandığı, haram olan değil, helâl olandır. Çünkü haram, Allah'ın meşrû kıldığı rızık değildir.*"⁷²

⁶⁷ Kâdî, a.g.e., XI, 39-40.

⁶⁸ Yunus 10/59.

⁶⁹ el-En'âm 6/140.

⁷⁰ Kâdî, a.g.e., XI, 36.

⁷¹ Tabatabâi, a.g.e., III, 138.

⁷² Muhammed Bâkır el-Mecâlisî, *Bihâru'l-envâr*, Beyrut 1983, V, 149.

Şîa bilginlerinin bu izah tarzı da anlaşılır gibi değildir. Çünkü, tekvînî cihetten rızık olan bir şey, sonra kulun tercihinin kötü olması sebebiyle, rızık ismini nasıl ve neden yitirmektedir? Kaldı ki, el-Mecâlîsî, yukarıda zikrettiğimiz; *Haram Allah'ın meşrû kıldığı rızık değildir* sözüyle haramı rızık olarak kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan Şîa'nın bu izah tarzının, Mu'tezile'nin anlayışıyla paralellik arzettiği görülmektedir. Çünkü Mu'tezile de haramı Allah'dan başkası yarattı iddiasında değildir. Onlar da konunun teşrî yönünü problem olarak algulamaktadırlar. Şîa'nın Mu'tezile'ye paralel bir izah tarzı ile bu konuya yaklaşması, onların salâh-aslâh, hüsün-kubuh ve kader meselelerinde Mu'tezile ile aynı anlayışta olmalarından kaynaklanmaktadır.⁷³

Tabatabâî, Kâdî Abülcebbâr ile aynı görüşü paylaşarak, *"Allah insanın rızıkını vermeyi üzerine almıştır. Buna göre Allah, insanı hem haramla rızıklandırıp hem de nehyederek cezaya çarptırmaktan münezzehtir"*⁷⁴ demektedir. Allah'ın takdir etmesi olgusuna yaklaşımının farklı oluşu sebebiyle o, problemi karmaşık bir hale sokmuştur. Şîa'nın cebrî bir anlayış içerisine düşmemek için böyle bir yaklaşımda bulunduğu söylenebilir. Halbuki insanın iradî fiillerinde Allah'ın takdirinin kulun iradesi ile beraber olduğu fikrinden çıkış yapılsa idi cebrî bir anlayış içerisine düşülmemiş olurdu.

Eğer Şîa'nın *"Teşrî cihetiyle haram olan, Allah tarafından rızık değildir"* sözlerinden maksatları *"Haram, yenmesine Allah'ın rızası olan rızık değildir"* demek ise, bu kabul edilebilir bir sözdür. Fakat Şîa'nın söz konusu ifadeyle bu manayı kasetmedikleri açıktır. Çünkü Şîa daha önce de belirttiğimiz gibi hüsün-kubuh, salâh-aslâh ve kader konusunda Mu'tezile ile ortak bir anlayışı paylaşmaktadır. Bu yüzden de fikirleri paralellik arzettiğindedir.

Anlaşılan o ki rızık tanımlanırken haram veya helâl kaydının konulması pek isabetli değildir. Mu'tezile bu kaydı koyarken rızık sadece insan için ve hukukî-ahlâkî alanın bir problemi olarak düşündüğü görüntüsü veriyor. Halbuki diğer canlıları da rızıklandırma kapsamı içinde düşünmek gerekir.

Değerlendirme

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden rızık kavramının, hakiki manada yenilerek faydalanılan gıda maddeleri için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Rızık tabirinin, yemenin dışında faydalanılan şeyler için kullanılması ise mecazdır. Şehabeddin Mahmud el-Âlûsî (ö. 1872) bunu şöyle ifade etmiştir:

⁷³ Abdülaziz Gulam Hakim ed-Dehlevî, *Muhtasarü't-Tuhfetü'l-İsnâ Aşerîyye*, İstanbul 1979, s. 72-90.

⁷⁴ Tabatabâî, *a.g.e.*, III, 140

“Yiyerek istifade ettiğimiz şeylere rızık isminin verilmesi hakikat olup, sahip olduğumuz veya başkalarının istifade etmesi için infak ettiğimiz şeylere rızık isminin verilmesi ise mecazdır. Çünkü onlar, gerek bize gerekse infak ettiğimiz kimselere rızık olmak üzere verilmiştir.”⁷⁵

Hakiki manada rızık, canlının yiyerek gıdalandığı şeylerdir. Nitekim Kur'an'da bu manayı ifade eden ayetler mevcuttur. “Anaların rızıkını ve giyeceğini uygun bir şekilde sağlamak çocuk kendisine ait olan babaya aittir”⁷⁶ ve “Allah'ın sizi koruyucusu kılmış olduğu mallarınızı sefihlere vermeyin. Kendilerini onların gelirleriyle rızıklandırın ve giydirin”⁷⁷ ayetlerinde, giyeceğin rızıktan ayrı olarak zikredilmesi, bu ikisinin ayrı şeyler olduğunu göstermektedir. Hatta cehennemliklerle cennetlikler arasında geçen bir konuşmayı anlatan A'raf sûresindeki; “Cehennemlikler cennetliklere, bize biraz su veya Allah'ın size verdiği rızıktan gönderin”⁷⁸ ayetinde, suyun rızıktan ayrı olarak zikredilmesi de rızık isminin sadece yenilen şeyler için hakikat olarak kullanıldığını ifade eder. Kâf sûresindeki, “Biz o su ile kullara rızık olmak üzere bahçeler, biçilecek taneli ekinler, küme küme tomurcuqları olan boylu hurma ağaçları yetiştirdik”⁷⁹ ayeti de bu fikri desteklemektedir.

Sadece yenilen şeylerin rızıkta dahil edilmesi ve başka şeylerin tanımın dışında bırakılması, tarifin biraz daraltıldığı fikrini vermektedir. Çünkü, rızıkın hem lügat anlamı, hem bu konudaki ayet ve hadislerin ifadeleri ve hem de halkın bu kelimeyi mecazi anlamda kullanışı (kullanım örfü) tarifin daha kapsamlı olabileceğini göstermektedir. Rızıkın sözlükteki, kendisinden faydalanılan şey, atâ ve pay şeklindeki tanımı esas olarak alınırsa, yenilen içilen şeylerle beraber, kendilerinden diğer yollarla istifade edilen şeylerin de rızıkta içine girmesi gerekir. Kur'an'daki, “Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden infak ederler”⁸⁰ ayeti sahip olduğumuz malların; “Dünya dört kimseninindir. Bunlardan biri de Allah'ın kendisini mal ve ilimle rızıklandırdığı kimse-dir”⁸¹ hadis-i şerifi ise hem malların hem de ilim gibi manevî şeylerin; “Allahım şeytanı, bizden ve bize rızık olarak vereceğin çocuktan uzaklaştır”⁸² şeklindeki Hz. Peygamber'in duasının ise çocukların, rızık kapsamı içine girebileceğini göstermektedir. Hz. Peygamber'in; “İnsan oğlu malım, malım

⁷⁵ Şehabeddin Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu'l-maânî*, Beyrut ty., 1/117.

⁷⁶ el-Bakara 2/233.

⁷⁷ en-Nisa 4/5.

⁷⁸ el-A'râf 7/50.

⁷⁹ Kâf 50/9-11.

⁸⁰ el-Bakara 2/3.

⁸¹ Tirmizi, *Zühd*, 17.

⁸² Tirmizi, *Nikâh*, 8.

der, *senin yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin ve sadaka olarak verip ahiret için ebedileştirdiğinden başka malın var mıdır?*"⁸³ hadisi de böyle genel bir faydalanmayı anlatmaktadır.

Anlaşılan o ki, yenilen şeyler dışındaki maddî-manevî faydaladığımız diğer şeyler için rızık teriminin kullanılışı mecazdır. Rızık sebep olduğu için su, istifade etmek de etmesek de bize rızık olması için verilen mallar ve başkalarına infak ettiklerimiz mecazen rızık olarak adlandırılmıştır. Yiyecek ve gıdalar beden için rızık olduğu gibi; ilim ve marifet aklın; zevce ve evlat da kalbin rızıktır. İnsanın nasibi olduğu için bu gibi manevî şeylere de mecazen rızık adı verilmiştir.

Maddî şeylerin dışında manevî şeylere de rızık adı verilebileceği konusuna Kur'an, Hz. Şuayb'ın (a.s.); "*Ey milletim! Rabbinden benim bir belgem olduğu ve bana güzel bir rızık verildiği halde O'na karşı gelebilir miyim?*"⁸⁴ sözünü nakleden ayetiyle işaret etmektedir. Çünkü burada *güzel rızıktan maksat peygamberliktir.*⁸⁵ Hatta insanın zevk aldığı, ruhen hoşlandığı ve huzur duyduğu şeyler de rızık konusu içinde değerlendirilebilir. Nitekim bir ayette, "*Yeryüzünde rengârenk şeyleri de Allah sizin için yaratmıştır*"⁸⁶ buyrulmaktadır ki, böyle güzel manzaralar psikolojik tatmin vasıtalarıdır ve bunlar da mecazen rızık kapsamında kabul edilmelidir.

Ehl-i Sünnet alimlerinin rızık farklı şekillerde tanımlamalarının sebebi, onun dildeki kullanımınıdır. Bazı kelâmcıların, insanın sadece beslendiği gıda maddelerini rızık saymaları, onun hakiki anlamını esas almalarındandır. Bazı kelâmcıların yeme-içmenin dışında başka yollarla insanın faydalandığı diğer şeyleri de rızık kapsamı içine sokmaları ise, mecazi anlamını temel almalarından kaynaklanmaktadır. Mu'tezile bilginleri de kendilerine yapılan bazı itirazları dikkate, alarak daha makul bir tanım yapmaya gayret etmişlerdir. Şîa ise genelde Mu'tezile'nin itikad esaslarını benimsediğinden, onların tanımlarına ortak olmuştur. Cüveynî'nin rızık *yararlanan şeyler* olarak tarif etmesi ve Kâdî Abdülcebâr'ın *mülkiyet şartını* tariften çıkartmasıyla, ekoller arası farklılık hemen hemen kapanmış, sadece haramlık problemi bir ihtilaf konusu olarak kalmıştır.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Rızık üç kategoride ele alınabilir; 1- Hususi ve dar manasıyla insan bedeninin gücünü ve dolayısıyla hayatın devamını sağlayan gıdalardır. Bu bazı kelâmcıların tarifine uymaktadır. 2-

⁸³ Müslim. *Rikâk*, 29,58.

⁸⁴ Hüd 11/88.

⁸⁵ Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, Beyrut 1969, II, 456.

⁸⁶ en-Nahl 16/13.

Geniş anlamıyla, Allah'ın insana verdiği, yararlınsın veya yararlanmasın insanın elinde bulundurduğu mal ve mülktür. Bu da bazı kelâmcıların tarifine ve halkın kullanım örfüne (mecaz) uymaktadır. 3-İktisadi anlamda da insan hayatının devamı için kullanılan, hatta insan elde etsin veya etmesin evrende potansiyel olarak bulunan, insanlığın istifadesine sunulabilecek mal ve kaynakların tamamına rızık adı verilebilir. Bu anlamda rızık iktisadi hayatın objesi olmakta ve iktisat ilmindeki *kaynak* teriminin ilahi boyutu da içeren bir karşılığı olarak kullanılmış olmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in rızık kelimesini sadece dar anlamda değil, geniş kapsamlı kullanışı konuya ışık tutmaktadır.